

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ

Реєстраційний № 4

Дата 25.10.24

КУРСОВА РОБОТА

з багатосторонньої дипломатії

на тему:

“Особливості багатосторонньої дипломатії ЄС”

Студентки 4 курсу
Денної форми навчання
Добей Олександрі Андріївни
Керівник: доц. Савка Віталій Янович

Національна шкала відмінно

Кількість балів: 100 Оцінка ECST A

Члени комісії : Ламова А.В.

(підпис) (прізвище та ініціали)

Каракова Л.О.

(підпис) (прізвище та ініціали)

Савка В.І.

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ БАГАТОСТОРОННЬОЇ ДИПЛОМАТІЇ.....	4
1.1 Поняття та основна характеристика багатосторонньої дипломатії.....	4
1.2 Форми та види багатосторонньої дипломатії.....	5
1.3 Принципи багатосторонньої дипломатії у міжнародних відносинах.....	8
РОЗДІЛ II. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ ЯК АКТОР БАГАТОСТОРОННЬОЇ ДИПЛОМАТІЇ	10
2.1 Історичний розвиток та особливості дипломатичної стратегії ЄС.....	10
2.2 Інститути ЄС, що здійснюють багатосторонню дипломатію.....	12
2.3 Співпраця ЄС з міжнародними організаціями та регіональними структурами	14
РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БАГАТОСТОРОННЬОЇ ДИПЛОМАТІЇ.....	18
3.1 Нові тенденції у дипломатії ЄС: цифровізація та глобалізація.....	18
3.2 Проблеми та виклики багатосторонньої дипломатії ЄС у сучасному світі	20
3.2 Можливості та перспективи посилення ролі ЄС на міжнародній арені	22
ВИСНОВКИ.....	24
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	26

ВСТУП

Актуальність. Наприкінці 20 ст. світова спільнота переходить на абсолютно новий етап, який характеризується масштабними змінами у міжнародних відносинах. Суттєвих трансформацій зазнала й дипломатія: якщо раніше її функції виконувалися переважно зовнішньополітичними відомствами та посольствами, то сьогодні вони реалізуються через широкий спектр державних і недержавних каналів. Глобалізація і зростаюча роль недержавних акторів на світовій арені ставлять перед дипломатією - та дипломатією ЄС зокрема - нові виклики щодо участі у формуванні нового світового порядку. Водночас силові методи вирішення міжнародних проблем стають дедалі менш ефективними та більш небезпечними. За цих умов саме багатостороння дипломатія є ефективним механізмом урегулювання міжнародних конфліктів і кризових ситуацій.

Мета - дослідити та проаналізувати особливості багатосторонньої дипломатії ЄС та визначити її роль у системі міжнародних відносин.

Для досягнення поставленої мети були виділені такі **завдання**:

1. Дослідити розвиток теорії багатосторонньої дипломатії, її структуру, функції та особливості.
2. Розглянути та проаналізувати форми та види, що формують багатосторонню дипломатію.
3. Висвітлити особливості дипломатичної стратегії ЄС та історію її розвитку.
4. Обґрунтувати нові тенденції у дипломатії ЄС.
5. Проаналізувати та сформулювати проблеми та виклики багатосторонньої дипломатії ЄС.
6. Проаналізувати можливості та перспективи посилення ролі ЄС на міжнародній арені.

Відповідно **об'єктом** дослідження є багатостороння дипломатія ЄС і її механізми, а **предметом** - можливості, що виникають з її розвитком та подальші перспективи розвитку.

Для вирішення поставлених завдань було використано наступні **методи**: індукція, дедукція, синтез, наукова абстракція та функціональний аналіз.

Теоретичною основою для дослідження послужили наукові статті, монографії, посібники з даної тематики як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу; трьох розділів, у яких по три підрозділи; висновків та списку використаних джерел.

В першому розділі розглянуто теоретичні аспекти дослідження розвитку багатосторонньої дипломатії. Також проаналізовано її види і форми та проведено детальний аналіз механізмів.

В другому розділі узагальнено роль багатосторонньої дипломатії ЄС на сучасному етапі. Проаналізовано історичні аспекти її розвитку та з'ясовано особливості її дипломатичної стратегії. Також розкриті інститути ЄС, що здійснюють багатосторонню дипломатію та детально досліджена її співпраця з міжнародними організаціями та регіональними структурами.

В третьому розділі сформульовані ризики та перспективи розвитку багатосторонньої дипломатії ЄС, а також проаналізовано сучасні тенденції у її дипломатії.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ БАГАТОСТОРОННЬОЇ ДИПЛОМАТІЇ

1.1 Поняття та основна характеристика багатосторонньої дипломатії

З огляду на сучасні виклики та процеси глобалізації, багатостороння дипломатія стає незамінною формою міжнародної взаємодії. Такі глобальні проблеми, як зміна клімату, міграція, сталий розвиток і виклики нових технологій, можуть бути вирішені лише через колективну співпрацю.

Багатостороння дипломатія – це підхід, при якому кілька держав колективно вирішують спільні питання та виклики. Він включає діалог і переговори для досягнення спільних цілей і сприяння міжнародній співпраці. Такий підхід може реалізовуватися через різні форми, зокрема міжнародні угоди, договори та конвенції [1].

Ідея про те, що введення більш структурованого багатостороннього підходу до традиційної двосторонньої дипломатії могло б зміцнити мир і міжнародну співпрацю, найбільш яскраво проявилася у пропозиціях щодо створення Ліги Націй після Першої світової війни. До цього часу вважалося, що ймовірність війни та конфліктів знижується, якщо дипломатичний діалог і комунікація між суверенними державами, включаючи ворожі, здійснюються постійно, зокрема через двосторонній обмін дипломатичними місіями в їхніх столицях [2, с. 7].

Багатостороння дипломатія зазвичай здійснюється через переговори, коли представники різних країн збираються для обговорення та пошуку рішення щодо певної проблеми. Переговорний процес зазвичай проходить кілька етапів: встановлення порядку денного, обмін інформацією, внесення пропозицій та досягнення згоди. Під час переговорів країни можуть також проводити неофіційні консультації та двосторонні зустрічі для зміцнення відносин і пошуку спільних підходів. Багатостороння дипломатія є складним і тривалим процесом, який вимагає досвідчених дипломатів, здатних враховувати різні культурні та політичні погляди для досягнення компромісу [1].

Багатосторонні переговори та дипломатія вводять низку нових аспектів у дипломатичну практику. Збільшення кількості учасників у дискусії ускладнює загальну структуру інтересів, призводить до появи країни-лідера на переговорах і створює можливості для формування коаліцій. Також на багатосторонніх переговорах виникають численні процедурні, організаційні та технічні питання, пов'язані з узгодженням порядку денного, вибором місця проведення, прийняттям рішень, розміщенням делегацій, головуванням на форумах, створенням умов для роботи, забезпеченням технікою, транспортом тощо. Це, своєю чергою, сприяє бюрократизації переговорних процесів, особливо в рамках міжнародних організацій [3, с. 129].

Отже, багатостороння дипломатія має важливе значення для вирішення складних глобальних проблем, які потребують співпраці між країнами. Працюючи разом, країни можуть знайти рішення, які є більш ефективними, результативними та стійкими, ніж ті, що застосовуються на двосторонній основі. Багатостороння дипломатія також сприяє діалогу та взаєморозумінню між націями, що може допомогти зменшити напруженість і запобігти конфліктам.

1.2 Форми та види багатосторонньої дипломатії

У другій половині 20 століття форми багатосторонньої дипломатії значно розширилися. Якщо раніше вони здебільшого обмежувалися переговорними процесами під час різних конгресів (наприклад, Карловицький конгрес 1698-1699 рр., Віденський конгрес 1814-1815 рр. тощо), то сьогодні багатостороння дипломатія здійснюється в рамках:

- Багатосторонніх переговорів;
 - Міжнародних конференцій;
 - Міжнародних конгресів;
 - Конференцій послів;
 - Міжнародних організацій (універсальних, регіональних, субрегіональних)
- [4].

У багатосторонніх міжнародних переговорах зазвичай беруть участь від трьох до кількох десятків сторін, і вони, як правило, присвячені вирішенню глобальних проблем міжнародних відносин або врегулюванню суперечок чи конфліктів. Кількість учасників таких переговорів не обов'язково відповідає числу конфлікуючих сторін. Прикладами таких багатосторонніх переговорів є: Женевська конференція 1954 р. з питання Індокитаю (за участю 9 держав), Міжнародна конференція з врегулювання лаоського питання в 1961-1962 рр. у Женеві (14 держав), Загальноєвропейська нарада з питань безпеки та співробітництва 1973-1975 рр. (35 держав).

Ці переговори зазвичай відбуваються в контексті важливих міжнародних контактів, як це можна побачити з наведених прикладів. Ініціаторами таких переговорів можуть бути як окремі держави, так і групи держав або міжнародні організації [5].

Суттєву роль у сучасній багатосторонній дипломатії відіграють й міжнародні конференції. Вони поділяються на урядові та неурядові залежно від статусу учасників. У контексті роботи, розглянемо конкретно урядові міжнародні конференції.

Сучасна міжурядова конференція є тимчасовим колективним органом, створеним суверенними державами-учасницями з метою досягнення узгоджених цілей. Мета і діяльність такої конференції повинні відповідати загально визнаним нормам дипломатичної практики та міжнародного права. Відмінні назви міжурядових конференцій, такі як з'їзд, конгрес або нарада, не мають значного юридичного значення [6].

Міжнародні організації також відіграють важливу роль у багатосторонній дипломатії, забезпечуючи платформу для співпраці між державами з метою вирішення глобальних проблем. Вони створюють форуми для переговорів, консультацій та ухвалення рішень, які сприяють підтриманню миру, безпеки та розвитку. Найвідомішими міжнародними організаціями, що займаються багатосторонньою дипломатією, є Організація Об'єднаних Націй (ООН),

Європейський Союз (ЄС), Світова організація торгівлі (СОТ), Північноатлантичний альянс (НАТО), Африканський Союз (АС) та інші [7].

Варто також розглянути наступні види багатосторонньої дипломатії, що поділяються на:

- Конференційну дипломатію;
- Превентивну дипломатію;
- Паритетну дипломатію та ін.

Конференційна дипломатія – це інструмент здійснення зовнішньої політики між урядами або урядами та міжнародними урядовими чи неурядовими організаціями у формі багатосторонніх конференцій, присвячених певному питанню порядку денного. За іншим визначенням, це конференція, яка скликається на нерегулярній основі під егідою ООН або іншої організації, де мають право брати участь усі держави-члени [8].

Що ж до превентивної дипломатії, то це певні дії, головною метою яких є не допустити перехід існуючих суперечок у конфлікт та мінімізувати масштаби конфліктів після їх виникнення [9].

Паритетна дипломатія має на увазі те, що усі сторони переговорів мають рівний статус і рівні права при обговоренні та прийнятті рішень. Основний принцип паритетної дипломатії полягає в тому, що всі учасники мають однакову вагу, незалежно від їхнього політичного впливу, економічного розвитку або військової могутності. Це сприяє справедливому й збалансованому вирішенню питань, оскільки забезпечує рівність і врахування інтересів кожної держави [10, с. 156].

Узагальнюючи, можна відзначити, що багатостороння дипломатія в другій половині ХХ століття суттєво розширила свої форми й набрала особливої значущості у вирішенні глобальних питань. Вона перестала обмежуватися лише двосторонніми переговорами, включивши міжнародні конференції, організації та інші дипломатичні формати. Участь численних

держав у таких переговорах демонструє важливість колективних зусиль для врегулювання міжнародних конфліктів та їх попередження.

1.3 Принципи багатосторонньої дипломатії у міжнародних відносинах

Багатостороння дипломатія відіграє ключову роль у сучасних міжнародних відносинах, забезпечуючи платформу для взаємодії між численними державами і недержавними акторами. Принципи багатосторонньої дипломатії є основними орієнтирами, які сприяють ефективному функціонуванню цієї форми міжнародних відносин.

Один з основних принципів багатосторонньої дипломатії полягає в прагненні до взаємної вигоди для всіх учасників. Країни, залучені в багатосторонні переговори, повинні знаходити спільні інтереси, які можуть бути вигідними для кожної з них, що в свою чергу забезпечить стабільність та створить стимул до подальшої співпраці.

Не менш важливим принципом є консенсус, що означає що всі учасники повинні погодитися на прийняття рішень, тільки за умови урахування та врегулювання думок усіх сторін. Хоч це і може ускладнити процес прийняття рішень, але консенсус сприяє більшій легітимності рішень та підтримує довіру між державами загалом [11, с. 3-4].

Велику роль відіграє й принцип рішучості, тому що дипломатія є засобом державної політики для досягнення результатів. Дипломати повинні мати певні судження, здатність відчувати наслідки своїх слів і дій, щоб приймати рішення у відповідний момент. Рішучість та твердість дозволяє дипломатам використати невизначеність і коливання в поведінці їхніх співрозмовників, тим самим схиляючи їх на свій бік.

Так само як рішучість, обережність також є суттєвим принципом багатосторонньої дипломатії. Як представник, дипломат практикує взаємну обережність у процесі переговорів і комунікації, працюючи відповідно до своїх політичних інструкцій та здатності взяти на себе зобов'язання від імені свого уряду та національних інтересів [12].

Отже, принципи багатосторонньої дипломатії, такі як взаємна вигода, консенсус, рішучість і обережність, слугують основними орієнтирами для успішного функціонування багатосторонньої форми співпраці. Взаємна вигода стимулює країни до спільного пошуку інтересів, що забезпечує стабільність і підтримує подальшу співпрацю. Принцип консенсусу, хоч і ускладнює процес прийняття рішень, але надає легітимності результатам і зміцнює довіру між учасниками. У свою чергу, рішучість і обережність дипломатів дозволяють їм ефективно взаємодіяти та досягати бажаних результатів, враховуючи національні інтереси своїх країн.

РОЗДІЛ II. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ ЯК АКТОР БАГАТОСТОРОННЬОЇ ДИПЛОМАТІЇ

2.1 Історичний розвиток та особливості дипломатичної стратегії ЄС

Формування Європейського Союзу (далі - ЄС) як наднаціонального інтеграційного об'єднання завжди відзначалося високою динамікою. Коли в 1951 році було створено Європейське співтовариство вугілля та сталі (ЄСВС), а згодом у 1957 році — Європейське економічне співтовариство (ЄЕС), держави-засновниці не могли передбачити масштаби, яких досягне їхня діяльність. Нині ЄС взаємодіє з усіма країнами світу та представляє інтереси і цінності європейської спільноти далеко за межами Європи. Для успішної реалізації цих завдань необхідна ефективна інституційна структура, яку сьогодні забезпечують Європейська служба зовнішньої діяльності та представництва ЄС.

Структура дипломатичної служби ЄС формувалася поступово протягом майже 60 років і продовжує розвиватися. В результаті цього процесу виникла так звана "наднаціональна дипломатія", яка суттєво відрізняється від традиційних форм дипломатії, що підкреслює важливість дослідження її становлення та розвитку [13, с. 22].

Кульмінацією історії формування дипломатичної стратегії ЄС стало підписання Маастрихтського договору 7 лютого 1992 року, який у свою чергу ознаменував утворення Європейського Союзу. У Договорі було закладено такий напрям розвитку ЄС, який мав забезпечити йому роль впливового дипломатичного гравця на світовій арені. Цю роль повинні були виконувати політичні інституції європейської дипломатії, зокрема Європейська рада, Рада ЄС, Європейський парламент, Європейська комісія та Європейська служба зовнішньої діяльності. Дипломатичний арсенал ЄС включав досить традиційні інструменти, такі як візити на високому рівні, дипломатичні демарші, заяви, участь у переговорах та міжнародних конференціях, а також призначення спостерігачів.

Важливим етапом у розвитку дипломатичної діяльності ЄС стало запровадження Спільної зовнішньої та безпекової політики (далі - СЗБП). Передбачалося, що держави-члени мають проводити спільну зовнішню політику, засновану на принципах взаємної політичної солідарності, та працювати над спільними рішеннями для зміцнення їхньої співпраці та задоволення основних інтересів Союзу. Подальше поглиблення цієї співпраці відбулося через укладення Амстердамського, Ніццького та Лісабонського договорів. Договір про ЄС також визначає механізми впровадження СЗБП, окреслюючи функції та повноваження інституцій ЄС, залучених до цієї політики [14, с. 49].

Таким чином, формування Спільної зовнішньої та безпекової політики стало важливим кроком у зміцненні дипломатичної позиції ЄС на світовій арені, дозволивши країнам-членам спільно реагувати на глобальні виклики та впливати на міжнародні відносини. Зрозуміло, що подальший розвиток багатосторонньої дипломатії ЄС ґрунтується на постійному вдосконаленні цих інструментів і поглибленні співпраці між державами-членами, що в перспективі сприяє зміцненню європейської єдності та здатності діяти як єдиний суб'єкт у світовій політиці.

Сучасна дипломатична стратегія ЄС характеризується, через призму брендингу, наступними пунктами:

- здатністю встановлювати ефективні зв'язки з іншими державами (в економічній, бізнесовій, комерційній, торговій сферах тощо);
- представленням країн через прояви їх «м'якої сили» впливу, зокрема через культурну, релігійну, туристичну, рекреаційну та екологічну привабливість;
- зручністю взаємодії з учасниками ринку інших країн (в контексті ведення міжнародного бізнесу, інвестиційного та інноваційного клімату);
- представленням національної продукції на світових ринках через товарний, корпоративний або фірмовий бренди;

- важливістю персонального брендингу (президента, політика, дипломата, бізнесмена, фінансиста, громадських діячів) у встановленні міжнародного діалогу, веденні переговорів, медіації тощо [15, с. 51-52].

Варто також додати, що сьогоdnішній вектор дипломатії ЄС головним чином спрямовано на підвищення рівня ефективності використання колективних ресурсів на основі інформаційних та інноваційних технологій, про ще детальніше розповідається у підпункті 3.1.

Ефективна реалізація наведених пунктів дозволяє ЄС зміцнювати свої позиції на міжнародній арені, підвищуючи привабливість європейських цінностей і стандартів, що, в свою чергу, сприяє розвитку партнерства та співпраці з іншими державами. Цей підхід не лише сприяє забезпеченню економічного зростання, але й зміцнює міжнародну стабільність і безпеку, створюючи більш сприятливі умови для вирішення глобальних викликів.

2.2 Інститути ЄС, що здійснюють багатосторонню дипломатію

Багатостороння дипломатія є основою зовнішньої політики Європейського Союзу, будучи однією з ключових форм його міжнародної співпраці. ЄС виступає впливовим дипломатичним гравцем, який активно взаємодіє з міжнародними організаціями та державами для подолання глобальних викликів. Інституції ЄС відіграють важливу роль у формуванні та реалізації зовнішньополітичної стратегії Союзу, при цьому кожен орган виконує свої специфічні функції в контексті багатосторонньої дипломатії.

Європейська рада є одним із провідних керівних органів ЄС, відповідальним за визначення загальних напрямків політики Союзу, зокрема у сфері зовнішніх відносин. До її складу входять голови держав та урядів країн-членів, президент Європейської ради та президент Європейської комісії. Цей орган відіграє ключову роль у формуванні стратегії багатосторонньої дипломатії ЄС, визначаючи цілі для спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗБП).

Європейська рада є основним майданчиком для узгодження позицій щодо міжнародних питань та прийняття рішень про участь ЄС у глобальних ініціативах, форумах та міжнародних організаціях, а також вона формує рамки взаємодії з країнами-сусідами та глобальними партнерами [16].

Важливим інститутом також виступає і Європейська служба зовнішньої діяльності (далі - ЄСЗД). Вона була заснована відповідно до Лісабонського договору 2009 року з метою підвищення ефективності та координації зовнішньої політики ЄСЗД підтримує роботу Високого представника ЄС із закордонних справ та політики безпеки, сприяючи реалізації спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗБП).

Головним завданням ЄСЗД є представлення інтересів ЄС на міжнародній арені та забезпечення узгодженості його зовнішньої політики. Важливу роль у діяльності інституції відіграє співпраця з третіми країнами та міжнародними організаціями, координація дипломатичних місій і ведення політичного діалогу з іншими впливовими гравцями на світовій сцені. Важливим аспектом роботи ЄСЗД є її здатність тісно та плідно співпрацювати з міністерствами закордонних справ і оборони країн-членів ЄС, а також з наступними інституціями ЄС: Європейською комісією, Європейською радою та Європейським парламентом. Вона також має міцні робочі відносини з Організацією Об'єднаних Націй та іншими міжнародними і багатосторонніми організаціями [17].

Наступним важливим інститутом є Європейська комісія, яка є виконавчим органом зі своїми специфічними обов'язками, але відіграє не менш суттєву роль у реалізації багатосторонньої дипломатії. Вона відповідає за виконання рішень Ради ЄС у сфері зовнішніх відносин, а також розробляє та представляє політичні пропозиції. Крім того, Комісія представляє інтереси ЄС у торгових переговорах, зокрема через участь у Всесвітній торговій організації.

Комісія має власні дипломатичні представництва, відомі як Делегації ЄС, які виконують роль офіційних представників Союзу в інших країнах і міжнародних організаціях. Делегації ЄС виступають основними

дипломатичними установами, що займаються політичним діалогом, моніторингом виконання угод і підтримкою зовнішньополітичних ініціатив ЄС у третіх країнах [18].

Отже, багатостороння дипломатія відіграє фундаментальну роль у зовнішній політиці Європейського Союзу, забезпечуючи узгодженість дій країн-членів на міжнародній арені. Європейські інституції, такі як Європейська рада, ЄСЗД та Європейська комісія, працюють у тісній координації для розробки та реалізації спільної зовнішньої та безпекової політики, спрямованої на зміцнення глобального впливу ЄС. Європейська рада встановлює стратегічні напрямки, тоді як ЄСЗД здійснює дипломатичну координацію, підтримуючи зв'язки з міжнародними організаціями та третіми країнами. Європейська комісія виконує роль виконавчого органу, забезпечуючи реалізацію рішень у сфері зовнішньої політики та представляючи ЄС у торгових переговорах. Така скоординована багатостороння дипломатія сприяє посиленню ролі ЄС як глобального актора, здатного ефективно реагувати на сучасні виклики й загрози.

2.3 Співпраця ЄС з міжнародними організаціями та регіональними структурами

Європейський Союз є потужним політичним і економічним суб'єктом, який активно взаємодіє з різноманітними міжнародними організаціями та регіональними структурами. Співпраця на такому рівні є одним з ключових інструментів реалізації зовнішньої політики, оскільки це сприяє вирішенню глобальних викликів, що включають: безпеку, екологічні проблеми, гуманітарні кризи та економічний розвиток загалом.

У взаєминах з міжнародними організаціями ЄС застосовує як традиційні методи, властиві іншим міжурядовим об'єднанням, так і ті, що більш характерні для взаємодії держав з міжнародними організаціями. Прикладами останніх є участь ЄС у значних міжнародних організаціях, таких як СОТ, ФАО та ЄБРР [19].

Участь ЄС у міжнародних організаціях насправді викликає певні труднощі, оскільки він не є державою і деякі дослідники навіть розглядають його як наднаціональну організацію. Разом з тим ЄС – член трьох міжнародних організацій, при п'яти діють його закордонні представництва, в кількох інших він має статус спостерігача.

Членство ЄС у міжнародних організаціях ставить під сумнів сучасну Вестфальську міждержавну політичну систему, яка зосереджена на державі як основному акторі. Зазвичай членство в міжнародних організаціях доступне лише для держав, тому вступ ЄС вимагає зміни усталеної практики.

Яскравим прикладом особливої природи міжнародної суб'єктності ЄС є його участь в ключовій міжнародній організації сучасності – Організації Об'єднаних Націй [20, с. 40-42].

Розширення повноважень ЄС у сфері зовнішньої діяльності після набуття чинності Лісабонським договором 2007 року підвищило його здатність брати участь у багатосторонній дипломатії і підтвердило намір ефективно використовувати інструменти такої дипломатії для зміцнення позицій інтеграційного об'єднання на міжнародній арені. Відповідно до статті 220 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС), ЄС зобов'язується встановлювати відповідні форми співпраці з ООН та її спеціалізованими установами [21, с. 16].

Форми співпраці між ЄС та ООН охоплюють численні сфери: миротворчість, фінансування розвитку, гуманітарну діяльність, прогрес у досягненні Цілей сталого розвитку (ЦСР), боротьбу зі зміною клімату та ін. У 2022 році ЄС та ООН спільно працювали у понад 170 країнах у різних сферах, включаючи надання екстреної допомоги для забезпечення продовольчої безпеки, питанні зміни клімату та втрати біорізноманіття.

Оцінюючи співпрацю ЄС та ООН у сфері зовнішньої діяльності за період 2014-2020, під час презентації 4 грудня 2023 року Камілла Брюкнер, директорка Офісу ООН/ПРООН у Брюсселі та представниця системи ООН в ЄС, підкреслила важливість спільної цінності захисту багатосторонності:

"Взаємопов'язані кризи, які ми спостерігаємо сьогодні, чітко демонструють, що ми повинні продовжувати зміцнювати багатосторонність, засновану на правилах. Без ефективної багатосторонності, яка включає сильне партнерство між ЄС та ООН, людство не зможе вирішити сучасні виклики, такі як зміна клімату, бідність, голод чи зростаюча нерівність." [22].

У червні 2024 року Рада ухвалила пріоритети ЄС для ООН та 79-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН (вересень 2024 – вересень 2025). Дії ЄС в ООН у найближчому році будуть керуватися наступними загальними пріоритетами:

1. Повернення до основ заснованого на правилах міжнародного порядку.
2. Підтримка міжнародного миру та безпеки.
3. Стимулювання сталого розвитку та його фінансування.
4. Розв'язання потрійної планетарної кризи.
5. Зміцнення довіри через удосконалену багатосторонню систему [23].

Варто також розглянути й інші міжнародні організації з якими тісно співпрацює ЄС. Міжнародна організація з міграції (МОМ) – є ключовим партнером ЄС коли йдеться про реалізацію політики, пов'язаної з міграцією. Основними напрямками їх спільної діяльності є:

- Посилення та забезпечення захисту та доступу до послуг для вразливих мігрантів і мігрантів, які залишилися з нічим, включаючи допомогу в поверненні додому;
- Підтримка стійкої реінтеграції;
- Розвиток можливостей для кращого управління міграцією;
- Надання мігрантам та їх громадам безперервного доступу до достовірної інформації;
- Краще відслідковування даних, що стосуються міграційних потоків та маршрутів мігрантів та ін [24].

Не менш важливим партнером ЄС є НАТО - співпраця між ними є критично важливою в контексті забезпечення колективної безпеки в Європі. Обидві організації мають спільні інтереси в боротьбі з тероризмом,

кібербезпекою та управлінні кризами. ЄС та НАТО активно обмінюються інформацією та координують свої дії під час операцій з підтримання миру [25].

Варто також згадати, про тісне співробітництво ЄС з Світовою організацією торгівлі (СОТ), де ЄС активно просуває правила вільної торгівлі. Співпраця з СОТ дозволяє ЄС впливати на формування міжнародних торговельних норм, що, у свою чергу, сприяє економічному розвитку держав-членів та забезпеченню конкурентоспроможності європейської економіки [26].

Отже, співпраця Європейського Союзу з міжнародними організаціями та регіональними структурами є важливим елементом його зовнішньої політики, що у свою чергу сприяє вирішенню глобальних викликів, які стосуються, наприклад, безпеки, екологічних проблем, гуманітарних криз та ін. ЄС активно взаємодіє з такими організаціями, як ООН, НАТО та СОТ, що підкреслює його роль як впливового політичного і економічного суб'єкта. Попри труднощі, пов'язані з його статусом наднаціональної організації, ЄС продовжує розвивати свої повноваження у сфері міжнародної діяльності. Основними напрямками співпраці залишаються підтримка міжнародного миру і безпеки, фінансування сталого розвитку та боротьба зі зміною клімату. Усі ці зусилля свідчать про намір ЄС зміцнити свої позиції на міжнародній арені та активно брати участь у формуванні глобального порядку.

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БАГАТОСТОРОННЬОЇ ДИПЛОМАТІЇ

3.1 Нові тенденції у дипломатії ЄС: цифровізація та глобалізація

Місце та роль ЄС у сучасних міжнародних відносинах розглядаються в контексті "глобального лідерства" та незавершеності процесу формування "інтегрованої суб'єктності" ЄС як міжнародного актора, який виступає своєрідною колективною "прото-державою" з певними характеристиками звичайної держави та міжнародного інтеграційного об'єднання. Це зумовлює розвиток власного стилю лідерства у світовій політиці та формування стратегічної культури, яка є більш стриманою і обережною, з акцентом на "м'яку силу" та спирається на норми, цінності, режими, власний приклад і привабливість інтеграційного досвіду та досягнень [27, с. 5].

У сучасному світі процеси глобалізації суттєво впливають на всі аспекти життя. Вони змінюють характер міжнародних відносин, встановлюючи нові, більш складні правила поведінки, що, безумовно, відображається на стосунках між державами. Значення громадянської думки у прийнятті рішень і формуванні зовнішньої політики зростає. При цьому важливу роль відіграють засоби масової інформації та інформаційні технології. [28, с. 58].

В умовах глобалізації межі між зовнішньою та внутрішньою політикою поступово розмиваються. Теми, які раніше вважалися суто внутрішніми питаннями окремих держав, дедалі частіше вирішуються на міжнародному рівні через зусилля різних країн. Політична та економічна нестабільність у будь-якій державі має вплив на міжнародні відносини загалом, що спонукає держави до спільних дій для вирішення виникаючих проблем. Глобалізація також сприяла появі нових форм дипломатії, зокрема транскордонної, яка є інноваційною для міжнародних відносин. Відмова від рішень на основі сили та посилення взаємозв'язків між країнами призвели до розвитку нових підходів у дипломатії, що базуються на економічних відносинах.

Дипломатична діяльність, у поєднанні з демократизацією суспільства, зробила політичний процес більш відкритим. У процесі розвитку громадянського суспільства виникли умови, за яких держави не можуть більше вести зовнішні стосунки без урахування думки своїх громадян. Це призвело до зростання ролі недержавних акторів на міжнародній арені, які суттєво змінили традиційну структуру міжнародних відносин та дипломатії [3, с. 128-129].

У березні 2021 року Європейська Комісія представила план під назвою «Шлях до Цифрового десятиліття». Ця програма розвитку заснована на концепції, що називається «Цифровий компас до 2030 року», яка передбачає досягнення цифрової трансформації економіки та суспільства ЄС.

Основна мета «Цифрового компасу» полягає у створенні безпечної, орієнтованої на людину цифрової екосистеми, де громадяни мають можливості для розвитку, а компанії використовують цифрові технології для свого процвітання. «Компас» визначає чотири ключові напрями: розвиток цифрових навичок, надійна та ефективна цифрова інфраструктура, цифровізація бізнесу та державних послуг.

Варто також згадати, що створення «Стратегії Єдиного цифрового ринку ЄС» стало основою для більшої цифрової інтеграції між країнами-членами ЄС. Ініційована у 2015 році, вона має на меті сприяти економічному розвитку, створенню нових робочих місць, посиленню конкуренції, залученню інвестицій та підтримці інновацій в Європі. Стратегія базується на трьох основних напрямках:

1. Доступ: покращення доступу споживачів і бізнесу до цифрових товарів та послуг у всіх країнах ЄС;
2. Середовище: створення сприятливих умов для розвитку цифрових мереж та інноваційних сервісів;
3. Економіка та суспільство: розкриття потенціалу зростання цифрової економіки [29].

Узагальнюючи, можна впевнено сказати, що у міжнародній політиці ЄС формує унікальний підхід до глобального лідерства, поєднуючи риси держави

та міжнародної інтеграції. Під впливом глобалізації зовнішня і внутрішня політика поступово зливаються, що підвищує важливість розвитку міждержавної співпраці та нових форм дипломатії. Громадська думка та участь недержавних акторів дедалі більше впливають на міжнародну політику, змінюючи традиційні підходи до ведення дипломатичних відносин. Крім того, розвиток цифрових ініціатив, таких як "Цифровий компас", підкреслює роль технологій у сучасних економічних і суспільних трансформаціях. Ці зміни сприяють подальшій інтеграції країн-членів ЄС, підвищуючи їхню конкурентоспроможність на світовій арені.

3.2 Проблеми та виклики багатосторонньої дипломатії ЄС у сучасному світі

Багатостороння дипломатія Європейського Союзу стикається з численними проблемами та викликами в умовах швидко змінюваного глобального контексту. Від геополітичних напружень до внутрішніх розбіжностей, ці фактори суттєво впливають на ефективність зовнішньої політики ЄС.

Однією з найбільших проблем є внутрішня координація та узгодженість між державами-членами ЄС. Кожна країна ЄС має свої національні інтереси та погляди на глобальні питання, що може перешкоджати формуванню єдиного дипломатичного курсу. Держави-члени часто не готові поступитися своїми національними позиціями на користь спільного представництва, що призводить до дублювання функцій та нечіткої позиції ЄС на міжнародній арені.

Сучасні виклики, пов'язані з цифровізацією та новими технологіями, вимагають адаптації багатосторонньої дипломатії. ЄС має вирішувати питання кібербезпеки, захисту даних та регулювання штучного інтелекту на міжнародному рівні. Проте узгодження єдиних стандартів і норм у цій галузі між країнами-членами ЄС є складним завданням, що потребує нових механізмів співпраці [30].

Напевне найголовнішим викликом, що стоїть сьогодні перед ЄС – це широкомасштабна війна розв’язана Росією проти України. Зараз ЄС стикнулося з питанням військової міці. Маючи обмежені (хоча й зростаючі) виробничі потужності в сфері озброєнь, Європа досі покладається на Сполучені Штати для забезпечення більшої частини матеріалів, необхідних Україні для її захисту – завдання, яке більшість європейських держав вважає критично важливим для стримування подальшої російської агресії, враховуючи екзистенційну загрозу, яку вони сприймають як таку, що становить небезпеку не лише для України, але й для миру та стабільності в Європі.

Досягнення більш узгодженого європейського підходу до Китаю стане ще одним викликом. Останніми роками ЄС та держави-члени почали вважати важливим зменшення своєї економічної залежності від Пекіна, і водночас на них чинив тиск Вашингтон із цього ж приводу. Однак, незважаючи на конкретні кроки в цьому напрямку, недавні зустрічі таких лідерів, як канцлер Німеччини Олаф Шольц, президент Франції Еммануель Макрон та прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан з китайським президентом Сі Цзіньпіном свідчать про те, що між державами-членами, а також між Європою та США, досі існують суттєві розбіжності у політиці. У той час як Макрон наголошував на торгових напругах і закликав Сі запропонувати "чесні правила для всіх", Шольц акцентував на зміцненні економічних зв'язків, сигналізуючи про опір зменшенню стратегічної залежності, що стало жаргонним терміном у контексті "де-рискінгу". Орбан пішов ще далі, прагнучи поглибити відносини, які Сі охарактеризував як "стратегічне партнерство за будь-якої погоди" [31].

Отже, багатостороння дипломатія Європейського Союзу стикається з численними проблемами та викликами в умовах швидко змінюваного глобального контексту. Від геополітичних напружень до внутрішніх розбіжностей, ці фактори суттєво впливають на ефективність зовнішньої політики ЄС. Зростаюча роль Китаю та Сполучених Штатів у міжнародних справах змушує ЄС маневрувати між різними інтересами, водночас намагаючись зберегти власну стратегічну автономію. Внутрішні виклики, як-от

неоднакові позиції країн-членів щодо ключових питань, наприклад, відносин з Росією чи Китаєм, ускладнюють досягнення єдності в зовнішній політиці. Також, посилення економічної конкуренції, проблеми енергетичної безпеки та кліматичних змін вимагають від ЄС нових підходів у багатосторонній дипломатії для збереження своєї ролі глобального лідера.

3.2 Можливості та перспективи посилення ролі ЄС на міжнародній арені

У сучасному глобалізованому світі роль Європейського Союзу (ЄС) на міжнародній арені стає дедалі важливішою. Як один із найбільших економічних блоків і політичних акторів, ЄС має унікальні можливості для формування глобальних стандартів і впливу на міжнародні відносини.

У стратегічному порядку денному на 2019-2024 роки, який керуватиме роботою інституцій ЄС протягом 5 років, лідери ЄС виділили 4 основні пріоритети:

1. Захист громадян та свобод. Забезпечення ефективного контролю зовнішніх кордонів ЄС та подальший розвиток комплексної міграційної політики. Боротьба з тероризмом та транснаціональною/інтернет-злочинністю, підвищення стійкості ЄС до природних і техногенних катастроф.
2. Розвиток сильної та життєздатної економічної бази. Побудова стійкої економіки шляхом поглиблення Економічного та монетарного союзу для забезпечення кращої підготовленості Європи до майбутніх потрясінь, завершення банківської та капітальної ринкової унії, зміцнення міжнародної ролі євро, інвестування в навички та освіту, підтримка бізнесу в Європі, прийняття цифрової трансформації та розробка надійної промислової політики.
3. Створення кліматично нейтральної, зеленої та справедливої Європи. Інвестування в екологічні ініціативи, які покращують

якість повітря та води, сприяють сталому сільському господарству та зберігають екологічні системи і біорізноманіття. Створення ефективної циркулярної економіки (де продукти спроектовані так, щоб бути більш довговічними, багаторазовими, ремонтпридатними, перероблювальними та енергоефективними) та добре функціонуючого енергетичного ринку ЄС, який забезпечує стійку, безпечну та доступну енергію. Швидкий перехід на відновлювальні джерела енергії та енергоефективність, одночасно зменшуючи залежність ЄС від зовнішніх джерел енергії.

4. Просування європейських інтересів та цінностей на глобальній арені. Побудова надійної зовнішньої політики, заснованої на амбітній політиці сусідства. Сприяння глобальному миру, стабільності, демократії та правам людини. Забезпечення надійної торгової політики відповідно до багатосторонності та глобального міжнародного порядку, заснованого на правилах. Беручи на себе більшу відповідальність за безпеку та оборону, тісно співпрацюючи з НАТО [32].

У підсумку, можливості та перспективи посилення ролі ЄС на міжнародній арені є широкими і різноманітними. Завдяки своїм економічним ресурсам, політичному впливу та соціальним цінностям, ЄС може стати важливим гравцем у формуванні нових глобальних стандартів і норм. Важливо, щоб ЄС продовжував працювати над єдністю серед країн-членів, активно залучав інші країни до співпраці та адаптувався до швидко змінюваного міжнародного контексту. Тільки в такому випадку ЄС зможе ефективно реалізувати свій потенціал та зміцнити свою позицію на світовій арені.

ВИСНОВКИ

Отже, у результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Багатостороння дипломатія Європейського Союзу є ключовим інструментом у вирішенні сучасних глобальних викликів, що вимагають колективних зусиль на міжнародному рівні. Теоретичні аспекти, розглянуті у першому розділі, підкреслюють важливість багатосторонньої дипломатії як форми міжнародної співпраці, особливо в умовах глобалізації. Ця форма дипломатії дозволяє залучати до переговорів численні держави та міжнародні організації для досягнення спільних рішень.
2. ЄС як актор багатосторонньої дипломатії формував свою дипломатичну стратегію протягом десятиліть. Інститути ЄС, зокрема Європейська рада, Європейська служба зовнішньої діяльності та Європейська комісія, відіграють важливу роль у забезпеченні координації між країнами-членами та реалізації спільної зовнішньої політики. Співпраця з міжнародними організаціями, такими як ООН, НАТО та СОТ, дозволяє ЄС посилювати свій вплив у глобальних процесах.
3. Одними із ключових факторів розвитку багатосторонньої дипломатії ЄС є цифровізація та глобалізація, які відкривають нові можливості для зміцнення міжнародної ролі ЄС. Водночас процеси, пов'язані з цими двома чинниками вимагають адаптації багатосторонньої дипломатії до нових технологічних і суспільних реалій. Попри ці виклики існують також і внутрішні розбіжності між країнами-членами, геополітичні виклики та загрози кібербезпеці, що створюють значні труднощі для реалізації єдиної зовнішньої політики ЄС.
4. Важливим завданням ЄС є подолання внутрішніх протиріч та розробка узгодженої позиції щодо міжнародних питань, зокрема у відносинах із Росією та Китаєм. Перспективи посилення ролі ЄС на міжнародній арені значні завдяки його економічним ресурсам, політичному впливу та

соціальним цінностям. Якщо ЄС зможе забезпечити внутрішню єдність і адаптуватися до нових глобальних умов, його роль як впливового глобального актора значно зміцниться.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Multilateral diplomacy. URL: <https://www.diplomacy.edu/topics/multilateral-diplomacy/> (дата звернення: 05.10.2024).
2. The new dynamics of multilateralism / J. P. Muldoon, Jr. JoAnn Fagot Aviel, Richard Reitano, Earl Sullivan. New York: *Routledge*, 2018. 353 p. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/9780429496196_previewpdf.pdf (дата звернення: 05.10.2024).
3. Хвіст В., Мариніч В. Еволюція сучасної моделі дипломатії. 2023. С. 128–129. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/89-Article%20Text-76-1-10-20230529.pdf> (дата звернення: 05.10.2024).
4. Поняття дво- і багатосторонньої дипломатії. 2019. URL: <https://studfile.net/preview/9331372/page:3/> (дата звернення: 05.10.2024).
5. Сардачук П., Кулик О. Дипломатичне представництво: організація і форми роботи. Київ, 2001. 176 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-3803.html> (дата звернення: 05.10.2024).
6. Міжнародні (міжурядові) конференції як форма багатосторонньої дипломатії. Правовий статус, функції, компетенція. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/DKS/50.htm> (дата звернення: 05.10.2024).
7. Участь міжнародних організацій у розвитку дипломатичних відносин. Міжнародні конференції як форма дипломатичної практики. URL: http://megalib.com.ua/content/2478_Rozdil_8_Ychast_mijnarodnih_organizaci_i_y_rozvitky_diplomaticnih_vidnosin_Mijnarodni_konferencii_yak_forma_di_pломатичної_практики.html (дата звернення: 07.10.2024).
8. Охрімчук К. Поняття конференційної дипломатії. 2021. URL: <https://studfile.net/preview/16498736/> (дата звернення: 07.10.2024).
9. Превентивна дипломатія. URL: https://studies.in.ua/teorja_polt_konflktu/2986-preventivna-diplomatya.html (дата звернення: 07.10.2024).
10. Kuhn F. The Development of Diplomatic Equality Since the Congress of Vienna. *Diplomacy & Statecraft*. Tokio, 2023. P. 156. URL:

- <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/09592296.2023.2213074?needAccess=true> (дата звернення: 10.10.2024).
11. Saaida M. The Four Core Principles of Diplomacy. *Science for All Publications*. 2023. P. 3–4. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/TheFourCorePrinciplesofDiplomacy.pdf> (дата звернення: 10.10.2024).
 12. Kreutzer P. Ten Principles of Operational Diplomacy: a proposed framework. *American Diplomacy*. 2024. <https://americandiplomacy.web.unc.edu/2014/06/ten-principles-of-operational-diplomacy-a-proposed-framework/> (дата звернення: 10.10.2024).
 13. Окладна М. Г., Яковюк І. В., Дядик В. О. Дипломатична служба Європейського Союзу: становлення й розвиток. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. С. 22. URL: https://apir.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/Okladnaya_Yakovyuk_Dyadyk17.pdf (дата звернення: 11.10.2024).
 14. Турчин Я., Димінська Ю. Європейська служба зовнішньої діяльності (ЄСЗД) як інструмент посилення міжнародного впливу ЄС: стан та передумови для змін. 2018. С. 49. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jul/13540/turchynarticle12018_1.pdf (дата звернення: 11.10.2024).
 15. Бохан А. В. Дипломатія Європейського Союзу та еко-брендинг країн. *Теорія і практика природокористування*. 2019. С. 51–52. URL: <184050-Текст статті-409448-1-10-20191119.pdf> (дата звернення: 11.10.2024).
 16. What the Council does. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/council-eu/what-the-council-does/> (дата звернення: 13.10.2024).
 17. About the European External Action Service. 2021. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/about-european-external-action-service_en (дата звернення: 13.10.2024).

18. About the European Commission. URL: https://commission.europa.eu/about-european-commission_en (дата звернення: 13.10.2024).
19. Правова регламентація зовнішніх відносин Європейського Союзу. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/eulaw/info/lec8.html> (дата звернення: 15.10.2024).
20. Гнатюк М. М. Представництво ЄС у міжнародних організаціях. *Зовнішня політика та міжнародні відносини*. 2012. С. 40–42. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f7a0713c-4f2b-431e-bd27-0cbbc2037455/content> (дата звернення: 15.10.2024).
21. Давиденко О. І. Правовий статус ЄС в Генеральній Асамблеї ООН. *П'ятдесят другі економіко-правові дискусії: юридичне спрямування: матеріали міжнар. науково-практ. інтернет-конф., м. Львів, 25 листоп. 2020 р.* С. 16. URL: http://www.spilnota.net.ua/data/downloads/file_1622572237.pdf#page=16 (дата звернення: 15.10.2024).
22. How the EU and UN cooperate. 2023. URL: <https://unric.org/en/how-the-eu-and-un-cooperate/> (дата звернення: 16.10.2024).
23. The European Union and the United Nations. 2024. URL: https://www.eeas.europa.eu/un-new-york/european-union-and-united-nations_en?s=63 (дата звернення: 16.10.2024).
24. Collaboration with international organisations. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/international-affairs/collaboration-international-organisations_en (дата звернення: 17.10.2024).
25. EU-NATO cooperation – Factsheets. 2020. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-nato-cooperation-factsheets_en (дата звернення: 18.10.2024).
26. The EU and the WTO. URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/eu-and-wto_en (дата звернення: 18.10.2024).

27. Копійка В. В., Маковський С. О., Миронова М. А. та ін. Європейський Союз у міжнародних відносинах : навч. посіб. Київ : ВПЦ "Київ. ун-т", 2021. 560 с. URL: https://e-learning.iir.edu.ua/pluginfile.php/26416/mod_book/chapter/958/EU%20in%20IR.pdf (дата звернення: 19.10.2024).
28. Ковалевська К. К. Трансформація публічної дипломатії ЄС в умовах глобалізації. *Європейська дипломатія у XXI столітті*: Матеріали IV науково-практ. круглого столу, м. Харків, 17 груд. 2021 р. Харків, 2021. С. 58. URL: <https://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/3968d15f3ca3511b1f9351f84e0da77c.pdf> (дата звернення: 19.10.2024).
29. Цифрова стратегія ЄС. URL: <https://eufordigital.eu/uk/discover-eu/eu-digital-strategy/> (дата звернення: 19.10.2024).
30. Gstöhl S. Challenges ahead for EU diplomacy. URL: <https://www.coleurope.eu/training-projects/newsletter/archive/2018-issue-3/challenges-ahead-eu-diplomacy> (дата звернення: 19.10.2024).
31. Ero C. A Pivotal Moment for EU Foreign Policy. 2024. URL: <https://www.crisisgroup.org/global/pivotal-moment-eu-foreign-policy> (дата звернення: 20.10.2024).
32. European Union priorities 2019-2024. URL: https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions/eu-priorities/european-union-priorities-2024-2029/european-union-priorities-2019-2024_en (дата звернення: 20.10.2024).